

Dušan Živković:
Narodni front Jugoslavije
1935—1945.

Narodna knjiga, Beograd, 1978.

Monografija *Narodni front Jugoslavije* doista je izuzetno vrijedno analitičko-sintetičko znanstveno djelo koje je nastalo kao rezultat dugogodišnjeg istraživačkog rada, konzultacije brojne literature i velikog opusa arhivskih dokumenata, te čvrste odluke autora da se prihvati tako važnog, izuzetno potrebnog i odgovornog zadatka. Jer pisati o Narodnom frontu Jugoslavije znači pisati o toj problematici uopće, to znači pisati o borbi i revolucionarnim gibanjima radničke klase i svih demokratsko-progresivnih snaga svijeta. Pisati o genezi, ideji i razvoju Narodnog fronta uopće znači pisati o strategiji i taktici Kominterne i njezinim sekcijama. To, dalje, znači pisati o diferencijacijama u radničkom pokretu i o zbližavanju svih demokratskih snaga svijeta na platformi zajedničke borbe protiv agresije fašističkih zemalja.

U navedenoj se monografiji doista u cjelini izlaže, analizira i eksplicira ideja, politika, organizacija i cijela problematika Narodnog fronta Jugoslavije od početnih ideja o jedinstvenom frontu radničke klase, donesenih u odlukama III i IV kongresa Kominterne još 1921. i 1922. godine, preko organiziranog djelovanja i poduzimanja određenih konkretnih akcija za formiranje jedinstvenog antifašističkog fronta, odnosno narodnooslobodilačkog fronta, do njegova konačnog osnivanja po federalnim jedinicama (današnjim republikama) 1944. godine i potpunog zaokruženja održavanjem I kongresa Narodnog fronta Jugoslavije 1945. godine.

Valja, osim toga, istaknuti da autor u navedenom djelu ne daje samo historiju Narodnog

fronta, sagledavajući je i eksplicirajući u kontekstu cjeline svjetskih zbivanja, već se — barem što se tiče Jugoslavije — ponire u široj analizi historije socijalističke revolucije Jugoslavije, dakako s posebnim osvrtima na to kako se sve to odvijalo u pojedinim današnjim republikama i pokrajinama. Autor, dakle, problematiku Narodnog fronta situira u kontekstu i kontinuitetu revolucionarne borbe radničke klase u cjelini i radničke klase Jugoslavije, odnosno njezinih dijelova posebno. Sve to sagledava u procesu provođenja oružane revolucije i antifašističke narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji.

Raspravljajući o genezi nastajanja i potrebi formiranja Narodnog (antifašističkog) fronta, autor s pravom polazi od Lenjinovih ideja o stvaranju jedinstvenog fronta radničke klase u svim zemljama, koje je Kominterna prihvatila i formulirala na III i IV kongresu 1921. i 1922. godine. Zatim autor govori o poteškoćama u realizaciji navedene ideje s obzirom na nesuglasice i suprotne stavove Komunističke i Socijalističke internacionale, što se, dakako, prenosilo na članice i njihove pripadnike. Stanovita stabilizacija relativno mirnog razvoja kapitalizma između 1923—1928. godine još više zaoštava odnose navedenih internacionala, što je slabilo sve akcije u pokušajima stvaranja jedinstvenog fronta radničke klase.

Tom slabljenju pridonosi i promjena stavova Komunističke internacionale, zauzetih na VI kongresu 1928. godine, na kojem se postulat »borba za jedinstveni front radničke klase« zamjenjuje parolom »borba klase protiv klase«. Takav su stav prihvatile i pokorno slijedile sve komunističke partije i druge sekcije Kominterne, što je uvjetovalo jači sukob i razdor, a ne jedinstvo unutar radničkog pokreta, i — kako reče autor — »još više udaljavanje komunista i socijaldemokrata«. Zbog toga se sporo, a u mnogim zemljama i nikako ne reagira protiv fašizma i njegovih agresija iako je, nakon dolaska Hitlera na vlast u Njemačkoj, svima bilo jasno da upravo od fašizma prijeti najveća opasnost čovječanstvu.

Iako se tridesetih godina, posebno nakon dolaska Hitlera na vlast i određenih fašističkih agresija, jasno i nedvosmisleno očitovala fašistička opasnost, tako da se neke antifašističke akcije (kao što je okupljanje antifašističkih snaga u Francuskoj, Španjolskoj, Kini

i Čileu) poduzimaju i bez direktive centara međunarodnog radničkog pokreta — ipak se sve do odluka VII kongresa Kominterne nije u formiranju antifašističkog fronta puno postiglo.

Tek je VII kongres Kominterne 1935. godine označio prekretnicu u političkoj koncepciji antifašističke borbe međunarodnog radničko-komunističkog pokreta. Na VII kongresu formilirana je platforma antifašističke borbe kojom su jasno određeni političko-internacionalistički zadaci komunističkih partija i svih demokratsko-progresivnih snaga svijeta. Sedmi je kongres, ističe autor, dao osnovni pečat borbi za ostvarivanje narodnog fronta kao pokreta koji treba da se najenergičnije suprotstavi fašističkoj opasnosti.

Nakon VII kongresa u mnogim se zemljama poduzimaju brojne akcije čiji je uspjeh, kaže autor, prije svega ovisio o jedinstvu demokratskih snaga i specifičnosti uvjeta i okolnosti u kojima su te snage djelovale u pojedinim zemljama. «... Tamo gde se već od ranije počeo stvarati jedinstveni front, gde je došlo do uske saradnje komunističkih i socijalističkih partija, gde je buržoaska demokracija obezbeđivala funkcionisanje demokratskih institucija — tamo su i uslovi za NF bili povoljniji. I obrnuto, gde nije bilo jedinstva u radničkom pokretu, gde su se komunisti i socijalisti međusobno optuživali i gde je vladajuća buržoazija tražila izlaz u diktaturi najreakcionarnijih snaga društva — NF nije bilo moguće ostvariti ...»

Kao drugi primjer najbolje može poslužiti stanje u Njemačkoj, Italiji, Mađarskoj i nekim drugim zemljama, a za prve navode autor ističe primjer i ujedno analizira stanje u Francuskoj i Španjolskoj u kojima 1936. godine dolazi do formiranja i pobjede na izborima antifašističkog fronta kao koalicije između radničkih i drugih demokratskih partija i organizacija. I u jednoj i u drugoj zemlji narodni front proizlazi iz jedinstvenog fronta radničke klase, koji se formira još 1934. godine sporazumom između radničkih stranaka i organizacije. Nešto slično događa se, samo s različitim razvojnim procesom, u Kini i Čileu.

U Kini nije u početku, kao što je slučaj u Francuskoj i Španjolskoj, bilo jedinstvenog fronta radničke klase, već je stvoren front protiv japanske agresije sporazumom između

predstavnik radničke klase i nacionalne buržoazije Koumintanga. Osnovni cilj mu je bio protjerivanje agresora i zato se u prvoj fazi zove «Jedinstveni antijapanski front, jer je glavni neprijatelj postao japanski okupator, koji je ne samo porobio mnoge kineske provincije nego je postao i glavni stub oko kojeg su se okupljale najreakcionarnije snage kineskog društva iz straha od revolucionarnih promjena. Zahvaljujući takvom stavu Japana i izdaji Čang Kaj Šeka, Jedinstveni front prerašta u opštenarodni front oko kojeg se, na platformi borbe protiv okupatora, okupljaju sve revolucionarne i demokratske snage Kine sa KP kao idejnim predvodnikom» (str. 66).

Analizirajući Jugoslavenske prilike i djelovanje KPJ iz ilegalnosti na realizaciju ideje osnivanja jedinstvenog fronta radničke klase, odnosno antifašističkog narodnog fronta, autor na prvom mjestu ističe pokušaj KPJ da legalno djeluje na tom zadatku osnivanjem Nezavisne radničke stranke Jugoslavije, što nije imalo većeg uspjeha. Nešto slično, samo organiziranije, KPJ pokušava 1935. godine formiranjem Jedinstvene radničke stranke, odnosno Stranke radnog naroda 1938. godine, koalicijom s građanskim opozicionim strankama, što ne dovodi do značajnijih uspjeha, između ostalog i zato što su vođe građanskih stranaka u tome tražile svoje posebne interese i zato što KPJ nije željela odstupati od utvrđene platforme.

Iako je KPJ shvatila Narodni front — što se očitovalo još u odlukama IV konferencije i još jače na Splitskom plenumu 1935. godine, a također u brojnim akcijama koje poduzima nakon VII kongresa Kominterne — kao širok narodni pokret za borbu protiv fašizma i kao političku organizaciju koja osigurava okupljanje svih demokratskih snaga radi rješavanja osnovnih socijalnih i nacionalnih pitanja i proturječnosti Jugoslavije — u tome je, po mišljenju autora, samo djelomično uspjela.

Najviše uspjeha KPJ postiže u Sloveniji, jer za razliku od drugih krajeva Jugoslavije, KPJ u Sloveniji uspijeva osnovati Ljudsku frontu na koalicionoj osnovi s drugim građanskim strankama još početkom 1937. godine, s dominantnim utjecajem KPS, odnosno KPJ u njoj. Iako je tokom 1937. godine došlo do razdvajanja Ljudske fronte Slovenije na dva krila, izdvajanjem Lončara kao Mačekova pristaše, ipak je nakon osnivačkog kongresa KPS došlo do pojačane aktivnosti na cijelom

području Slovenije, što će se još intenzivnije očitovati nakon Pete zemaljske konferencije KPJ.

Bez obzira na to što KPJ uoči rata, unatoč velikim naporima, nije uspjela formirati narodni front, pa čak ni jedinstveni front radničke klase na području Jugoslavije kao cjeline, ipak su borbe i brojne akcije koje je Partija poduzimala u tom smislu imale veliko značenje, jer »stvaranjem inicijativnih odbora JRP i SRN i odbora NF u pojedinim mestima, Partija je utirala put svom organizacionom učvršćenju i zbližavanju sa masama, a putem štampe, konferencija, sastanaka i predizbornih mitinga javno je iznosila svoj program i stvarala svoju političku platformu srazmerno svojoj snazi, snazi radničkog pokreta i sposobnosti masa da tu platformu prihvate kao svoju. Dajući uputstva nižim partijskim rukovodstvima i vaspitavajući mase, Partija se i sama obogaćivala iskustvom: međunarodnog radničkog pokreta i vlastitim iskustvom iz zemlje. Zato se s pravom može zaključiti da su uspesi, odnosno neuspesi koje je Partija imala u tom periodu realan odraz kako međunarodne političke situacije, koja je obilovala naglim zaokretima, dramatičnim događajima i snažnim previranjima i neizvesnošću, kao i političkim obratima na unutrašnjem planu — tako i snage, jedinstvenosti i mogućnosti Partije da se postavi i bori u tim uslovima« (str. 105).

KPJ se nakon neuspjelih sporazuma s opozicionim građanskim strankama orijentira na vlastite snage, uspostavljajući neposredne kontakte sa širokim narodnim slojevima i s pojedincima iz demokratskih građanskih stranaka, nudeći im svoju političku platformu, koja je od početka bila nacionalnooslobodilačka, s vidnom dozom revolucionarno-socijalne orijentacije. Upravo je takva orijentacija i takva politika bila u interesu velikog broja stanovništva uoči fašističke agresije i nakon okupacije zemlje. KPJ je od dolaska druga Tita na njezino čelo imala jasnu orijentaciju i čvrstu odluku, s izraženom političkom linijom i spremnošću da se, naglašava autor, sa svim progresivnim snagama društva bori protiv fašizma, odnosno okupatora nakon kapitulacije stare Jugoslavije.

Na osnovi takve orijentacije i okupljanja širih slojeva stanovništva, te na osnovi iskustava stvaranja Osvobodilne fronte u Sloveniji (o tome autor opširno analitički raspravlja u poglavljima knjige) i također iskustava iz akcija za formiranje narodnog fronta uoči rata, KPJ i nakon kapitulacije pokušava u saradnji s predstavnicima buržoaskih grupacija oformiti narodnooslobodilački front kao »jednu opštejugoslovensku političku organizaciju koja će moći da okupi sve antiokupatorske snage. U pojedinim pokrajinama na tome se dugo i uporno insistiralo (Hrvatska), dok se u ostalim brzo uvidelo da od takvog fronta neće biti ništa, jer su osnovne protivrečnosti bile nepremostive. Zato je Partija, sve više se približavajući osnovnim intencijama masa u ustaničkim područjima, postepeno, tumačenjem ciljeva NOB-a, pridobijala pristalice bivših građanskih stranaka. Što je ustanak više jačao i što su međunarodni odnosi postajali povoljniji, time je i opredeljenje masa raslo, a samim tim se i politika Partije podešavala prema 'nesigurnim saveznicima'« (str. 158).

Komunistička partija Jugoslavije — poučena iskustvima Pariške komune i oktobarske revolucije — na vrijeme je znala revolucionarnu marksističku teoriju primijeniti u konkretnim uvjetima revolucionarne prakse okupljanjem svih snaga spremnih i sposobnih za borbu protiv fašizma, za nacionalno i socijalno oslobođenje. KPJ je, dakle, znala uočiti i osmisliti interese ne samo radničke klase nego i goleme većine stanovništva u danom trenutku. Podudarnost interesa radničke klase s interesima većine stanovništva odlučujuće je, ističe autor, utjecala na uspešan početak i razvoj narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i njezin pobjedonosni završetak.

O tome autor između ostalog kaže: »... Partija (misli se na KPJ-SP), kao avangarda radničke klase i svih radnih slojeva, nikad u toku NOR-a nije u svojoj platformi postavljala usko klasne interese, jer bi je to odvajalo od dela masa, a samim tim ne bi mogla odigrati ulogu avangarde. Ali, upravo ističući u prvi plan narodnooslobodilačke i antiokupatorske parole, ona je u isto vreme ostvarivala i svoju partijsku platformu, odnosno interese klase, jer je antiokupatorska, odnosno narodnooslobodilačka platforma u isto vreme bila i klasna ...« (str. 211—212).

Valja istaknuti da se KPJ od početka, nekad

s manjim, a kasnije sa sve većim i većim uspjesima, zalagala za realizaciju ideje NF, najprije kao jedinstvenog fronta radničke klase, zatim antifašističkog odnosno narodno-oslobodilačkog fronta, a ona će doživjeti svoj pravi uspjeh u onom političkom trenutku kad NOP dobiije i svoju vanjsku afirmaciju — onda kad je KPJ, uz izravno protivljenje izbjegličke vlade, uspjela da na svojoj političkoj platformi okupi »ne samo svoje pristalice i simpatizere nego i veliki broj ranijih pristalica građanskih stranaka koji su razočarani u vođstva svojih partija prešli na stranu NOP-a. Ta i takva platforma KPJ, uz povoljan razvoj međunarodnih događaja i uz sve veće izdajstvo i kompromitaciju snaga kontrarevolucije u Jugoslaviji, s Dražom Mihailovićem, Mačekom, Rupnikom i dr. na čelu — omogućila je rukovodstvu NOP-a da 1944. godine samo, bez molbi za saradnju s drugim snagama izvan NOP-a, donese odluku za stvaranje NOF-a ...» (str. 385).

KPJ je dobro ocijenila da je nastupio povoljan trenutak, s obzirom na velike uspjehe NOR-a i revolucije i njihovu međunarodnu afirmaciju, da se formira narodni front kao općenarodna politička organizacija bez koalicije, na osnovama zajedničke oslobodilačke borbe i tekovine revolucije. Pri tom valja napomenuti da je Narodni front 1944. godine po pokrajinama (federalnim jedinicama) konstitutiran kao masovna općenarodna politička organizacija koja ima svoj statut, program i organiziranu strukturu od baze do vrha.

Na prigovore da su NOP i NOF identični pojmovi s različitim nazivima i da se NOP 1944. godine formiranjem NOF-a u nj transformira, autor to eksplicite negira i ističe da je »NOF od svog formiranja jedna od važnih poluga NOP-a, a ne transformisan u NOP. Naime, nije se NOF transformisao u NOP njegovim organizacijskim oformljenjem 1944. već se obogatio jednom novom političkom organizacijom. A to što se termin 'NOP', posle organizacijskog oformljenja NOF-a rjeđe spominje (mada egzistira do kraja NOR-a), nije znak njegove transformacije u NOF, nego njegovog postepenog preobražaja u najviše državne organe koji su se počeli stvarati od Drugog zasjedanja AVNOJ-a i kasnije (NKOJ, Predsjedništvo AVNOJ-a, zemaljske skupštine itd.)» (str. 387).

Autor je dokazao da je KPJ od dolaska druga Tita na njezino čelo dosljedno, znački i u

kontekstu antifašističkog oslobodilačkog pokreta u teoriji i praksi nastojala i na kraju uspjela realizirati — u skladu s našim potrebama i specifičnim uvjetima — političko-frontovsku platformu. U početku su bili pokušaji sporazumijevanja s vodstvima opozicionih i nekih drugih građanskih političkih stranaka, a zatim izravnim kontaktima i neposrednim radom u svim slojevima stanovništva Jugoslavije, okupljajući ih na realizaciji zajedničkih interesa i zadataka zacrtanih u narodnooslobodilačkoj platformi.

I u ovom djelu ima manje važnih formulacija i stavova s kojima se ne bih složio, kao što je zahtjev za davanje autonomije Boki Kotorškoj ili stav autora da Narodni front koji je osnovan 1944. nema »ničeg zajedničkog s onim prije rata, kao ni sa onim iz dana ustanaka 1941. godine ...» No, bez obzira na manje primjedbe i neke nepotrebne formulacije autora, navedeno djelo prezentira javnosti cjelokupnu problematiku NFJ i tako daje mogućnost šire spoznaje i razumljivanja uloge Narodnog fronta kao sastavnog dijela narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u cjelini.

Savo Pešić

*Roy Godson i
Stephen Haseler:
Eurocommunism,
implications for
East and West*

The Macmillan Press Ltd 1978, str. 144.

Gotovo trideset godina nakon njihova nasilnog istjerivanja iz vlada i djelovanja na marginama evropske politike, glavnina komunističkih partija Zapadne Evrope ponovno je u svom političkom usponu. O tom političkom fenomenu postoje različiti stavovi i razmišljanja, a oni najpoznatiji i najčešće ističani uglavnom se mogu podijeliti u dvije grupe:

1. u prvu grupu pripadaju oni koji drže da se od vremena Kominterne i Kominforma vrlo malo promijenilo. Po njima, komunističke partije su totalitarne i podređene interesima Sovjetskog Saveza;

2. drugoj grupi pripadaju autori koji tvrde da su se zapadnoevropske komunističke partije radikalno promijenile, ili su zasada još toliko ograničavane da za evropsku demokraciju ne znače nikakvu ili minimalnu opasnost. One, štoviše, sa svojim »liberalnim« konceptima mogu naškoditi Sovjetskom Savezu i njegovoj kontroli Istočne Evrope.

Nije teško zaključiti da su obje teorije vrlo jednostrane i teško prihvatljive. Dok je prva već opovrgnuta, druga je spekulativna i pogrešna. Upravo od te činjenice polazi i Intencija autora koji su, na temelju nesumnjivih promjena u kvantitativnim i kvalitativnim odnosima u evropskom komunističkom pokretu, zamolili eminentne evropske znanstvenike iz različitih zemalja, generacija i različitih političkih orijentacija da odgovore na listu pitanja o trendovima u evropskim komunističkim partijama te o implikacijama za unutrašnju politiku zemalja u kojima djeluju pa sve do

implikacija za globalne odnose Istok — Zapad.

Svi tekstovi pisani su u jesen 1977. godine, a sabrani u studiju u proljeće 1978.

Knjiga je sastavljena od tri dijela.

Prvi dio je činjenični pregled, govori o snazi i utjecaju najvećih partija, te daje analizu trendova kretanja partijskog članstva, glasila i industrijske osnove partije. Također se pokušavaju ocrtati glavni razlozi zbog kojih je nastao evidentni porast komunističkog fenomena u Zapadnoj Evropi sedamdesetih godina. Studija je fokusirana na južnoevropske komunističke partije. To su široke i dobro organizirane partije. Neke od njih su i na dobrom putu da participiraju u vladama svojih zemalja.

Polazeći od teze da je novi komunistički val zaista zapljusnuo Zapadnu Evropu, prirodno je da se to najznačajnije manifestiralo u tim partijama. Stoga ova studija ima više aplikativno značenje za ostali dio Zapadne Evrope, odnosno za njihove komunističke partije. Osim o južnoevropskim partijama, studija govori i o promjenama u KP Velike Britanije. Ona ima značajan utjecaj unutar jakih britanskih Trade Uniona, tako da KP Velike Britanije postaje snaga koju nijedna britanska vlada — ni laburistička ni konzervativna — ne može zanemariti. Osim toga, ona je izradila program široke suradnje s Laburističkom strankom. Programu su, istina, dominantne lijevo orijentirane snage Laburističkoj stranci dale više »futuristički« karakter, te ga odredile kao neku vrstu prethodnika za buduće zajedničko djelovanje.

Drugi dio posvećen je komunističkim partijama i unutrašnjoj politici zemalja u kojima djeluju. Taj dio započinje diskusijom o konačnom cilju komunističkih partija, njihovoj strategiji i praksi, demokratskom centralizmu kao principu njihove organiziranosti, a na kraju je dana šira analiza politike saveza s drugim strankama i snagama. Analiziran je niz zahtjeva komunističke, posebno u odnosu na obranu slobode, demokratskog pluralizma, društveno vlasništvo, kao i njihovi odnosi sa sindikalnim organizacijama.

Tu je presudno pitanje da li bi politika komunističkih partija, ako dođu na vlast, zaista bila prekid s poslijeratnim stanjem. Termin evrokomunizam iskorišten je u tekstu vrlo umjerenom. Tim se terminom zapravo želi istaknuti

da su komunističke partije Zapadne Evrope već razvile tip socijalizma koji se radikalno razlikuje od onog oblika koji je realiziran u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi. On ujedno implicira i rađanje novog političkog fenomena iz tradicije zapadnoevropskog radničkog pokreta. Evrokomunizam je, zaključuju autori, panzapadnoevropski pokret, ideološka uniformnost i politički napredak vrlo različitih komunističkih partija Zapadne Evrope.

Razlike između zapadnoevropskih komunističkih partija ne postoje samo u smislu »mase« i »manjine«, odnosno slabih komunističkih partija sjevera i jakih juga, već su razlike evidentne i među latinskim partijama.

KP Španjolske, posebno njezin vođa Santiago Carrillo, razvija određeni »politički fluid«, koji se može pretvoriti u novi oblik socijalizma. No taj »slobodarski« osjećaj Carrilla nije osobito utjecao ni na KP Francuske ni na KP Italije.

Treći dio posvećen je razmišljanjima o direktnoj i indirektnoj vezi između rasta komunističkih partija Zapadne Evrope i međunarodne ravnoteže Istok — Zapad, zatim odnosima između KP SS i komunističkih partija Evrope i njenih ekonomsko i vojno-političkih organizacija.

Kako je policentrizam jedan od glavnih stupova na kojima počiva evrokomunizam, vrlo je značajan odnos između komunističkih partija Zapadne Evrope i Sovjetskog Saveza.

Kako se kaže u studiji, »dijalog između Moskve i glavnih zapadnoevropskih komunističkih partija vrlo je kompleksan, pomalo opterećen sitničarenjem, dvosmislenostima i kontradikcijama«.

Neslaganja između tih partija i Sovjetskog Saveza koncentrirana su oko pitanja »proleterskog internacionalizma«, principa nezavisnosti i autonomije partija te demokratičnosti društva za kojim teže. No unatoč tome, nitko od vođa komunističkih partija Zapadne Evrope ne dovodi u vezu sam politički i ekonomski sistem Sovjetskog Saveza sa sužavanjem nekih ljudskih sloboda. Komunističke partije Zapadne Evrope stoje na stajalištu da je Sovjetski Savez izgradio viši stupanj društvene organizacije nego Zapad. Vrlo su zanimljivi i stavovi o ulasku komunističkih partija u vlade njihovih zemalja. Pri tome se ističe da

su uvjeti dosta povoljni¹, posebno zbog opreznije taktike i očiglednijeg smanjenja antikomunizma. No, s druge strane, komunisti u vladama zemalja Zapadne Evrope mogli bi potaknuti ozbiljan rascjep Evrope, posebno po liniji sjever — jug. To bi imalo velike implikacije i na NATO-pakt. SAD bi bile prisiljene da onemogućavaju slobodan tok osjetljivih informacija, naročito u komunističkim zemljama. Dakle, ulazak komunističkih partija u vlade Zapadne Evrope, po mišljenju autora, oslablo bi NATO-pakt i time pomakao globalnu ravnotežu. Posljednja konzekvencija tog procesa išla bi, dakle, u račun Sovjetskom Savezu, koji bi bio na putu da realizira ono što do današnjih dana nije mogao — oduzimanje Zapadne Evrope od SAD.

Upravo se zato postavlja vrlo ozbiljno pitanje: koliko su ta razmišljanja vjerojatna? Kad je u pitanju tzv. komunističko pitanje, Evropa je vrlo podvojena. S jedne strane zemlje s jakim komunističkim težnjama, a s druge strane zemlje poput SR Njemačke, skandinavskih zemalja, Velike Britanije u kojima je antikomunizam u većoj ili manjoj mjeri još realnost — sve bi to uvjetovalo ozbiljnu ekonomsku i političku nestabilnost tog područja.

Kada je riječ o odnosu između NATO-pakta i komunističkih partija Zapadne Evrope, stavovi su dosta neodređeni. Primjerice, KP Italije ne postavlja pitanje izlaska Italije iz NATO-pakta, ali, s druge strane, ne vidi mogućnost da će Sovjetski Savez ikada atakirati.

Svjesne velikih političkih implikacija koje bi proizišle iz eventualnog jednostranog napuštanja NATO-pakta, komunističke partije Zapadne Evrope rješenje vojno-političke podijeljenosti vide u raspuštanju obaju vojnih blokova i u stvaranju novog sistema sigurnosti.

1

Kako su tekstovi za ovu studiju sabrani u proljeće 1978. godine, treba ipak navesti neke promjene koje su nastale tokom 1979. Naime, izlaskom iz vladine većine KP Italije prešla je u opoziciju, tako da je to pitanje posebno izoštrano. No, terorizam, zatvaranje dominirajućih krugova u sebe i odbijanje bilo kakve suradnje sa KPI otežavaju njezino djelovanje. To se odrazilo i na lipanjskim izborima u Italiji, a i rezultati izbora za Evropski parlament upućuju na krizu ljevice. Zbog toga je stav o mirnom ulasku komunista u zapadnoevropske vlade suviše jednostran.

Posljednja tema trećeg dijela studije odnosi se na izvore sovjetskog utjecaja na komunističke partije Zapada. Osim nabrojavanja tih izvora i, kako se u studiji kaže, prosovjetske politike, ta tema zapravo implicira pitanje autonomnosti u najužem smislu, posebno s aspekta njihove komunističke prirode.

Komunističke partije, a to su one uvijek same naglašavale, još su vezane za fundamentalne teze marksističko-lenjinističke misli i one ostaju u nekom smislu »neslobodne« u svojoj međunarodnoj organizaciji. Usprikoš razlikama u stavovima između njih i Moskve, one ostaju u svojoj vanjskoj politici prosovjetski orijentirane, osobito izvan Evrope. Zbog toga nisu slučajni pritisci nekih zapadnoevropskih vlada koje traže od komunističkih partija da manifestiraju svoju lojalnost prema demokraciji i ljudskim pravima, čime ih indirektno prisiljavaju da osude sovjetsku kontrolu Istočne Evrope.

No kada bi one krenule nekim novim »liberalnim« putem, vjerojatno bi to imalo odraza na njihovo članstvo, odnosno mogao bi se očekivati ozbiljan rascjep unutar partija.

Ova je studija, nema sumnje, dala mnoštvo činjenica, podataka, novih aspekata i perspektiva globalne ravnoteže Evrope te uloge evropskih komunističkih partija u okviru tog sistema. Posebno je interesantna i sama zamisao dvojice autora koji su na osnovi prikupljenih stavova brojnih i različitih znanstvenika stvorili vrlo opsežnu i višedimenzionalnu studiju. Na kraju oni zaključuju da »komunizam u Zapadnoj Evropi predstavlja još uvijek manje važan fenomen, ali fenomen koji ima veliku snagu i budućnost. On mora još prevaliti dugi put, ali ima razloga da putuje spokojno jer je uspjeh već postignut, a moć osigurana.«²

Marisa Crevatin

B. N. Ponomarjov: *Der reale Sozialismus und seine internationale Bedeutung*

Verlag Progres, Moskva 1979.

Sedamdesetih godina u sklopu sovjetske teorije socijalizma pojavio se relativno nov pojam »realni socijalizam«. U postojećoj i dostupnoj literaturi, koja obraduje probleme razvoja socijalizma u svijetu, taj pojam upotrebljavaju službeni istočnoevropski teoretičari sovjetske provenijencije. Tako direktno ili indirektno tim pojmom operiraju B. N. Ponomarjov u članku »The World Situation and Revolutionary Process«, A. Lilov u radu »The Ideological Confrontation Today« (zbornik radova »Marxism — Leninism and Our Time«, Prag, 1974) i P. Petkov u članku »Zemlje socijalističke orijentacije i realni socijalizam« (»Socijalizam u svetu«, br. 14, 1978). Uz navedene članke, pojavila se i knjiga B. Ponomarjova *Realni socijalizam i njegovo međunarodno značenje* koja je u cijelosti prožeta temom »realni socijalizam«.

Što zapravo stoji iza tog pojma? U socijalističkim zemljama, gdje se država javlja kao subjekt vlasništva, postoji državno vlasništvo i centralno-planski sistem, koji su osnovica socijalističkog načina proizvodnje. Država kormilari privredom, pa tako raspolaže, prisvaja i vrši preraspodjelu društvenog proizvoda i dohotka, a planom svjesno usmjerava i kanalizira tokove privrednog razvoja, određujući obujam proizvodnje i potrošnje. Iz takvog sistema odnosa izrasta državni socijalizam, dakle onaj koji prema Ponomarjovu i ostalima postoji u stvarnosti — »realni socijalizam«, koji može biti realiziran tek uz centralistički način upravljanja privredom (ekonomski monocentrizam). S druge strane, politička zbilja državnog, tj. »realnog socijaliz-

² Ibid., str. 11.

ma» prepoznaje se u hijerarhijski strukturiranom modelu državne organizacije. Način donošenja odluka je centralistički (politički monocentizam). Sastavni dio mehanizma koji je usmjeren na donošenje i izvršavanje političkih odluka predstavlja državno-partijski komunikacijski model. Stoga je osnovno obilježje ovog modela socijalizma izrazita prisutnost države u cjelini (privredi i društvu).

A sada nekoliko riječi i o samoj knjizi. Kao što se vidi iz naslova, autoru je stalo do toga da stavi u odnos »realni socijalizam« s njegovim međunarodnim značenjem.

Već u uvodnom dijelu autor govori o značenju i važnosti »realnog socijalizma« u razvoju modernog čovječanstva. Pri tome određuje tri momenta. Kod prvog ističe značajnu ulogu oktobarske revolucije i njen utjecaj u stvaranju novih socijalističkih zemalja, kod drugog socijalizam kao vladajuću tendenciju suvremenih društava i naprednih pokreta, a kod trećeg momenta govori o ulozi »realnog socijalizma« u suvremenom svijetu. Ovdje je »realni socijalizam« predstavljen kao »glavna utvrda slobode protiv imperijalizma« ... »nasilac, zbiljskih prava za mase« ... »potpora nacionalnim i oslobodilačkim snagama u borbi za njihovu nacionalnu i političku emancipaciju« (str. 7).

Odnos mira i rata te »značajna« uloga zemalja »realnog socijalizma« u »zaštiti« slobode i sigurnosti u svijetu najbitniji su u sadržaju prvog dijela knjige *Realni socijalizam kao utvrda svjetske slobode*. Posebno se ističe uloga SSSR-a, bez kojeg bi bila »nemoguća« svaka mjera nezavisnosti koju danas uživaju male države. U zaključku prvog dijela knjige autor se zalaže za (1) politiku obustave naružanja, (2) tvrdi da je »realni socijalizam« glavna snaga u borbi protiv ratne opasnosti, (3) i da se »sloboda može zaštititi zajedničkim naporima svih progresivnih snaga u svijetu« (str. 33).

Realni socijalizam i demokracija tema je drugog dijela knjige, u kojem se ukazuje na posljedice preobličavanja demokracije pod utjecajem socijalističke revolucije iz kapitalističke u socijalističku, s jedne, te na unapređivanje i ostvarivanje socijalističke demokracije, s druge strane. Autor navodi nekoliko određenja demokracije. Demokracija je vlast radničke klase — vlast većine (1), ona je ustavom utvrđen pravni poredak s neposrednim sudjelovanjem radnika u preobražaju države i društva (2), demokracija je garant neposrednog sudjelovanja radnika u razvoju proizvodnosti u radnom kolektivu, kojem pripada najvažnije obilježje demokratizacije sovjetskog društva (3), demokracija je spona u povezivanju općih i partikularnih interesa u društvu (4) (str. 39—40).

Pitanje nacionalne nezavisnosti naroda i »realnog socijalizma« razmatra se u trećem dijelu knjige *Realni socijalizam kao faktor nacionalne nezavisnosti svakog naroda*. Kao faktor nacionalne nezavisnosti autor ističe državu, koja se temelji na ekonomskim, socijalnim i političkim osnovama. U okviru ekonomskih osnova država tvori oblike socijalističkih proizvodnih odnosa. To su državno-zadružni oblici s odgovarajućim tipovima vlasništva (državno i kolhozno kooperativno vlasništvo). Socijalna osnova socijalističke države jest njena orijentacija na učvršćivanje »demokratskog bloka koji pojačava nacionalnu nezavisnost«, dok se politička sastoji u zastupanju interesa širokih narodnih slojeva (unutrašnji princip), a borba za slobodu, jednakopravnost i suradnju među narodima (vanjski princip) države »realnog socijalizma« (str. 67—70).

Relaciju između snaga napretka i »realnog socijalizma« autor pobliže razvija u četvrtom dijelu knjige *Realni socijalizam i snage napretka u ostalom dijelu svijeta*. »Realni socijalizam« javlja se na pojavnom nivou u ulozi »odlučujućeg« faktora mira i posjeduje rastući utjecaj u demokratizaciji međunarodnih odnosa i njihovoj daljoj izgradnji. Kao takav stalno utječe na rast narodne privrede, narodnog blagostanja, u uklanjanju nezaposlenosti, i javlja se kao »nadahnuće« svim oslobodilačkim pokretima u borbi za uspostavljanje socijalističkog društva (str. 71—104). To su otprilike neke od najznačajnijih teorijskih postavki koje autor zastupa kada želi posebno naglasiti temeljne linije utjecaja »realnog socijalizma« na ostali svijet.

Kao što se može primijetiti, poanta cijele knjige jest »realni socijalizam«. Čitaocu se samo od sebe nameće pitanje o postojanju možda nekog *irealnog* socijalizma, jer, slijedeći formalnu logiku, naspram pojmu *realno* stoji njemu suprotan pojam *irealno*. Čini se da bi se pod njega mogli svrstati svi ostali modaliteti socijalizma.

Jean Cazeneuve:
Sociologija radio-televizije

Beogradski izdavačko-grafički zavod,
Beograd, 1976.

Andelko Milardović

Knjiga »Sociologija radio-televizije«, poznatoga francuskog sociologa Jeana Cazeneuvea, još je jedan doprinos proučavanju fenomena masovnih komunikacija u svijetu i kod nas.

Nakon prilično oskudne literature s tog područja (naročito kod nas), počela su se pojavljivati djela vrijedna naše pažnje koja tretiraju problem masovnih komunikacija sa sociološkog stajališta.

Autor ove studije J. Cazeneuve sistematizirao je značajna sociološka istraživanja s tog područja i iznio dostignuća u dosadašnjim proučavanjima.

Prvi dio posvećen je nekim općim problemima istraživanja i težnji da se sa sociološkog stajališta utvrde opće specifičnosti radio-difuzije i televizije kao mass-media. Razmotrimo li sadašnje stanje obavljenih proučavanja, možemo ih svrstati prema dubinskoj inspiraciji s obzirom na pojmove akcije i evolucije, ali i prema društvenim funkcijama, piše autor, tako se sociologija radio-televizije djelomično nalazi u općem proučavanju akcije i evolucije mass-media, a drugim dijelom poklapa se sa sociologijom svakodnevnog života.

Na području proučavanja sociologije masovnih komunikacija prednjače Sjedinjene Države. Značajna su proučavanja Nacionalnog centra za ispitivanje javnog mnijenja, čiji je poznati suradnik Lazarsfeld svojim djelima utjecao na mnoge sociologe koji se bave istim problemom. U Francuskoj to su Leo Bogart, Siepmann, Mehling, Lyle, Schramm i drugi, u V. Britaniji Belson i gđa Himmelwelt obja-

vili su brojne članke o djelovanju televizije na publiku, u Briselu može se posebno izdvojiti rad Nacionalnog centra za proučavanje tehnika kolektivne difuzije pod vodstvom R. Claussea, u Švicarskoj značajan je Istraživački centar kojim upravlja A. Silbermann, u Poljskoj treba navesti brojne studije o sociologiji televizije Komarowske, Zygułskog i dr. Na međunarodnom nivou UNESCO je bio pokrovitelj mnogih istraživanja u vezi s djelovanjem radija i televizije.

Ako sociologiju radija i televizije definiramo kao proučavanje interakcije između društva i pojave difuzije putem valova, onda se nameće potreba proučavanja i publike i proizvođača programa. No ovdje iskršava problem jer je teško dobiti podatke o samoj publici, koja je neuhvatljiva kao totalitet, napominje autor.

U poglavlju o prirodi i mogućnosti difuzije putem valova J. Cazeneuve govori o posebnim karakteristikama radija i televizije koji se zajednički izdvajaju od drugih tipova komunikacija.

Radio i televizija dolaze u domove svoje publike i tu je dana prilika sociologijskoj interpretaciji. »Prijemnik je naprava koja je nadohvat ruke, koja se uključuje i isključuje po želji, koja obavještava, upućuje ili razonođuje, a da nije potrebno ni da se pomučimo.« (J. C.)

Međutim, postoji i razlika između ta dva medija. Radio se obraća intimnom dijelu pojedinca, televizija nas više odvaja od nas samih i nameće se našoj ličnosti; radio ima »apolonijški« karakter, dok je televizija »dionizijška«, napominje autor.

Važno je pokušati saznati koji bi bili dugotrajni efekti novih sredstava difuzije, osobito na mišljenje, ponašanje i kulturu čovjeka. G. Cohen-Seat i P. Fougeyrollas proučavali su djelovanje novih sredstava difuzije putem slika, a posebno televizije, i došli do zaključka da »slobodno vrijeme provedeno ispred ekrana ima kao posljedicu da stimulira podređene instancije psihičkog života, da od djeteta učini prerano sazrelog, odraslog čovjeka ...«, dok neki autori pripisuju upotrebi novih sredstava difuzije — sklonost prema pasivnosti. Na primjer, dr. Glynn smatra »da televizija vraća odraslog čovjeka u 'oralni' stadij koji se može usporediti sa stadijem bebe koju hrani majka i koja proždrljivo ap-

sorbira ono što joj se daje bez i najmanjeg napora volje«.

U drugom dijelu svoje studije autor govori o najvažnijim fazama ekspanzije radija i televizije.

U svjetskom razvoju radiodifuzije mogu se razlikovati tri etape; prva, doba bežične telegrafije, prije prvoga svjetskog rata; druga, tzv. zrelo doba, vrijeme tehničkog napretka; i treća, doba radiofonske kulture koja počinje završetkom drugoga svjetskog rata. Televizija se u eksperimentalnom stadiju javlja između 1928. i 1935. godine. No proširenost tih medija različita je i nerazmjerna, a ovisi o mnogim ekonomskim, tehničkim i kulturnim faktorima. Jedno poglavlje posvetio je autor studiji publike, analizirajući je s obzirom na spol, dob, nivo obrazovanja, porodičnu situaciju, vjeroispovijest, demografske faktore.

Sa sociološke točke gledišta, publika radio-televizije javlja se u isti mah kao »masa« i kao »grupa na distanci«, piše autor. Pojam mase, međutim, ne označava grupu u pravom smislu riječi, nego stupanj fuzije. To znači da pojedinac, premda na ovaj ili onaj način element mase, ipak zadržava svoje vlastite karakteristike. S obzirom na to, ta masa može se podijeliti na više kategorija specifičnih s točke gledišta primanja emitiranih poruka. U svakom slučaju, publika radija i televizije može biti kao skup, predmet sociološkog proučavanja.

Treći dio studije J. Cazeneuvea odnosi se na utjecaj i posljedice sredstava masovnih komunikacija. Ovdje je značajno spomenuti pojam slobodnog vremena koje ima novu ulogu u suvremenom društvu. Baš u slobodno vrijeme »savremeni pojedinac živi svoj najbogatiji i najstvaralačkiji život, učestvujući intimnije u egzistenciji, ali omasovljenoj egzistenciji«.

Utjecaj radija i televizije osjeća se na polju filma — udobnije je ostati kod kuće ispred malog ekrana, a i ekonomičnije je; na polju kazališta — smanjuje se auditorij; na polju štampe i — knjige, više se čitaju novine i informativne knjige nego časopisi i romani. Utjecaj je radija i televizije i na sport i boravak u prirodi, na odlazak u kavane i klubove itd.

Dvije su bitne funkcije radio-televizije: da informira i obrazuje. Međutim, tim medijima predbacuje se da spuštaju kulturni nivo na prosječnost i da svode ukuse masa na osrednjost, ističe autor. Neosporno je da radio i televizija otvaraju duhove prema novim saznanjima, prenose kulturne poruke masi ljudi koji bi bez toga ostali u neznanju. No nikako se ne smije »povjerovati kako nova sredstva kolektivne difuzije automatski uzdižu kulturni nivo naroda ako se ne vodi računa o kontroli njenog dejstva«, ističe J. Cazeneuve. Činjenica je da radio, i još više televizija, imaju jako djelovanje na društveni život uopće, oni su odraz našeg vremena i kao sve moderne tehnike moraju biti kontrolirani.

I na kraju da zaključimo riječima autora: »Sociološko znanje će nesumnjivo pomoći da se shvate njihove mogućnosti i da se njihova delovanja usmere — pre nego što bude kasno.«

Olga Taritaš

*Folker Fröbel - Jürgen
Heinrichs -
Otto Kreye:
Die neue internationale
Arbeitsteilung*

**Strukturelle Arbeitslosigkeit in der
Industrieländern und die Industrialisierung der
Entwicklungsländer**

**Izdavač:
Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH,
Reinbek bei Hamburg, 1977.**

Ova knjiga grupe autora iz Instituta »Max Planck« bavi se problemom nove međunarodne podjele rada. U uvodu autori dosta sažeto navode svoje teorijske polazne osnove. Naime, radi se o premještanju proizvodnje iz »centra« na »periferiju« te o rastavljanju jedinstvenog proizvodnog procesa na više pojedinačnih faza. Rezultati su toga procesa nezaposlenost i obezvređivanje pojedinih zanimanja u tradicionalno industrijskim zemljama, dok u zemljama u razvoju znače ljudski nedostojne uvjete rada i odsutnost bilo kakve nade da će se u budućnosti poboljšati. Od prvog do trećeg dijela nailazimo na empirijska istraživanja koja treba da potkrijepe teorijske polazne osnove autora.

Ovim istraživanjem obuhvaćene su zemlje u razvoju Azije, Afrike i Latinske Amerike te, naravno, razvijene zemlje, dok se socijalističke zemlje promatraju samo utoliko »ukoliko su integrirane u svjetsko tržište«. U prvom dijelu studije, a na primjeru tekstilne industrije Njemačke, želi se pokazati odlučujući utjecaj suvremenih ekonomskih procesa u svijetu na razvoj nacionalnih ekonomija i pojedinih njenih privrednih dijelova. To se posebno očituje u premještanju industrije iz razvijenih u manje razvijene zemlje. Analizirajući »ponašanje« velikog broja poduzeća i udruženja, autori dolaze do zaključka o premještanju proizvodnje čiji su proizvodi inače namijenjeni tržištu Savezne Republike Njemačke, iz zemlje u inozemstvo, o drastičnom povećavanju negativne vanjske trgovinske bilance Savezne Republike Nje-

mačke u tekstilnoj industriji te o nezaposlenosti u tradicionalno industrijskim centrima.

Za razliku od prvog dijela, drugi dio proširuje analizu i zahvaća prerađivačku industriju u njenoj ukupnosti. Detaljna analiza navodi na zaključak o svjetski značajnoj, novoj podjeli u lociranju proizvodnih kapaciteta. Ta se tendencija najbolje očituje u industriji strojeva, kemijskoj i elektrotehničkoj industriji. Primjerice, broj zaposlenih radnika u poduzećima u inozemstvu koja su vlasništvo poduzeća Savezne Republike Njemačke porastao je od 1961. do 1974. godine za oko 505%.

Treći dio zahvaća 103 zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike, da bi se pokazalo nastajanje novih industrija u nedovoljno razvijenim zemljama i novih tipova industrijskoga lociranja, tzv. slobodnih proizvodnih zona i novih vrsta tvornica čiji su proizvodi namijenjeni isključivo svjetskom tržištu.

Autori ističu da je svrha »slobodnih proizvodnih zona« angažiranje velike mase jeftine radne snage i mogućnost većeg stupnja iskorištavanja radne snage, a time i mogućnost veće konkurentne sposobnosti od poduzeća lociranih u tradicionalno industrijskim zemljama. Prema ocjeni autora, 1975. godine u 25 zemalja u razvoju (11 u Aziji, 5 u Africi, 9 u Južnoj Americi) postojalo je 79 slobodnih proizvodnih zona, s oko 500.000 zaposlenih. Utrka za profitom omogućava tim novim kapacitetima da, osim drastične eksploatacije prirodnog bogatstva, vrše vrlo negativnu, sa stajališta zemalja u razvoju, selekciju radne snage. Radni odnos zasniva se pretežno s mladim radnicima od kojih se očekuje maksimalni radni intenzitet uz minimalne nadnice i kvalifikacijsku osposobljenost.

Autori ističu da politika koju provode »importirana poduzeća« ne pridonosi ciljevima politike razvoja zemalja u razvoju, kako u njihovom općem privrednom razvoju, tako i u uklanjanju nezaposlenosti, izobrazbi stručne radne snage, uvođenju moderne tehnologije itd.

Istakli smo da je studija podijeljena u tri dijela. Ta podjela ima svoju pozadinu u teorijskim uvjerenjima autora, u njihovom shvaćanju pojma nove međunarodne podjele rada. Autori ispravno uočavaju da kapitalistički način proizvodnje, temeljen na proizvodnji i prisvajanju viška vrijednosti putem tržišnog privređivanja, ima tendenciju da zahvati sve

sфере čovjekova života. Širenje kapitalističkog načina proizvodnje na svjetskom planu i uvlačenje različito društveno organiziranih proizvodnih cjelina u takav način proizvodnje rezultira razbijanjem autonomnosti razvoja proizvodnih snaga pojedinih društvenih cjelina i nametanjem svoje vlastite logike razvoja.

U tom smislu stoji stav da industrijalizacija zemalja u razvoju nužno nosi obilježja zavisnosti od tržišnih kolebanja i tehnoloških rješenja razvijenog svijeta, da tehnološka logika razvijenih zemalja poprima karakter univerzalnosti. S obzirom na izloženo, autori vide rješenje problema u napuštanju dosadašnje »klasične« međunarodne podjele rada i u stvaranju nove. Međutim, nije to ona koja se trenutno »provodi«.

Proces pomicanja industrijske proizvodnje (kako u tradicionalno industrijskim zemljama, tako i u zemljama u razvoju), kao i stalno rastuću diobu cjelokupnog proizvodnog procesa na više parcijalnih proizvodnih faza i procesa lociranih u različitim područjima svijeta ne može tome udovoljiti. Ovaj proces iskorištava privredne potencijale nedovoljno razvijenih zemalja u biti na tradicionalni način, apsorбира samo dio goleme mase nezaposlenih, uz najniže nadnice, a najveći dio te nezaposlene mase degradira do industrijske rezervne armije.

U cjelini gledano, treba istaknuti da autori uočavaju djelovanje Marxova »općeg zakona kapitalističke akumulacije« u svjetskim razmjerima, premda to nije eksplicit izrečeno. Naime, pravilno uočavaju da se putem kapitalističkih odnosa proizvodnje polariziraju »siromašni« i »bogati«, pri čemu se neprestano povećava broj relativno sve siromašnijih zemalja, a istovremeno se bogatstvo koncentrirano u sve manjem broju razvijenih zemalja. U studiji nailazimo na opsežan empirijski materijal, od kojeg je dio poznat otprije, dok je drugi dio posve nov. Prikaz stanja prate odgovarajuće tablice i grafička rješenja koja pridonose jasnoći i jednostavnosti u isticanju bitnih odrednica postojećeg stanja. Kritičke objekcije na ovu studiju, po našem sudu, treba tražiti u činjenici što se problematika međunarodne podjele rada ne promatra u sklopu problematike cjelokupnih međunarodnih odnosa, odnosno u sklopu novoga međunarodnog ekonomskog poretka. Zbog toga autori »plivaju« na površini pro-

blema, konstatirajući činjenice, što u svakom slučaju nije nevažno, no putovi prevladavanja stanja i moguća rješenja ostaju zamagljeni.

Na kraju, treba imati na umu da osnovna teorijska usmjerenost autora, koja se osniva na dostignućima građanske ekonomije, ima svoj odraz kako u samoj analizi, tako i u načinu elaboracije promatranih problema. To svakako sužava okvir promatranja i analize, a usko s tim i sveobuhvatnost ponuđenih rješenja. Međutim, unatoč nedostacima, autori imaju nesumnjive sklonosti i razumijevanja za probleme nedovoljno razvijenih zemalja, daju obilje vrijednog materijala, upućuju na temeljne probleme suvremenog svijeta i nude svoje putove za njihovo rješavanje. U svakom slučaju, rad je vrijedan naše pažnje, a širem krugu korisnika daje informacije i saznanja koja mu do sada nisu bila dostupna.

Luka Brkić